

volt az elnök és 12 tag jelenléte.⁸ Kiemelt szerep jutott a napi ügyek intézésében a gondnokságnak, amely az alelnökönő vezetésével működött és kizárólag nőkből állt. Az alapszabály elfogadása után megválasztották a tisztségviselőket, az egyesület elnöke a létrehozását kezdeményező Sugár Sándor lett.

Az egyesület megalakulása után a választmány első ülésén döntöttek a működésről: „I. A menhely a csornai szerzetesnők székházában lesz, s a gyermekek gondozását a szerzetesnők vállalják el évi 480 kor. díjért. II. A fizetőképes szülők gyermekei 2 osztályba soroltattak és pedig 1. akiknek gyermekei a menhelyen tápláltnak, ezek fizetnek naponta minden gyermek után 20 fillért, 2. akiknek gyermekei táplálást hazulról nyerne, fizetnek egy gyermek után havonként 50 fillért. Szegény szülők gyermekei semmit sem fizetnek.”⁹ Erdemes a térítési díjak mértékének érzékeltesítésére megadni a csornai gabonapiac akkori mázsánkénti árait: búza 7,50–7,80, árpa 6,00–6,20, kukorica 5,80–6,10 korona.¹⁰ E döntés után megkezdte működését a gyermekmenhely, melyet mai szóval nyári napközi otthonos óvodának nevezhetünk.

Volt-e rá igény? Ezt a következő évi közgyűlés beszámolója tükrözi: „A menhely működését 1901. július 1-én kezdte meg s augusztus 31-ig folytatta, ezen idő alatt 3220 gyermek kapott teljesen díjtalanul reggelit, ebédet, ozsonnát s vacsorát. Átlagosan naponta 61 gyermek látogatta az intézetet...”¹¹ A teljes díjtalanság azt mutatja, hogy tényleg a legszegényebb néprétegek vették igénybe a menhely szolgáltatásait.

Írásomban a csornai gyermekmenhely létrehozásának történetén keresztül kívántam bemutatni a századelő mezővárosának, a mezőváros tehetősebbjeinek szociális érzékét, tettekrevalóságát, a tettek megvalósításában megnyilvánuló racionális szemléletét. A mai polgárosodó társadalmunkban hasonló erények érvényre juttatására ismét szükség van, illetve lesz.

Pájer Imre

A székelykeresztúri Orbán Balázs Gimnázium két évszázada

A székelykeresztúri középfokú oktatás gyökerei a XVI. századig nyúlnak vissza. A legrégebb hiteles adat az 1568–1569-es évekből származik, amely a helybeli triviális iskola „ludi rectorának”, Szemerjai Bora Andrásnak a nevét jegyzi fel. De ezt igazolja Zorányi Jenő: A magyarországi protestánsok 1565-től 1600-ig című munkája is, amelyben ez áll: „Az antitrinitáriusoknak természetesen hasonlóképpen voltak ilyen középfokú iskoláik nevezetesebb fészkeikben, így... Erdélyben Gyulafehérvárott, Marosvásárhelyt, Nagynyeden, Székelykeresztúron, Désen, Torockón, Tordán, Hídvégen... de a század végére alig maradt meg belőlük egy-kettő...” A századok viharát csak az 1566-ban alapított Kolozsvári Unitárius Főgimnázium vészelte át.

Évszázadokra feledésbe merült a székelykeresztúri középfokú oktatás is, míg a XVIII. század elején újra fogalmazódik egy, a Székelyföldön létesítendő unitárius gimnáziumnak eszméje. A homoródszentmártoni Bíró Sámuelnek 1712-ben a kolozsvári eklézsiához írt levelében ezt olvashatjuk: „...Végeztük, hogy ha többet nem is, de egy celebris Scholast erigálnánk ez Hazánk közepette (gondolnók Székely-keresztúrra) hová minden felől az ifjúság elérkezhetnék, szülői is inkább succurálhatnának, de vündi modis...”

Az adott körülmények között az iskola felállítása nem sikerült, pedig egy gimnázium szükségességét a Székelyföldön többen is érezték: Homoródmás, Homoródszentmárton, Siménfalva, Székelykeresztúr többször kérte az iskola létesítésének jogát. Végül is a homoródmási zsinat 1793. július 10-én kimondja, „hogy nemes Keresztúrfiszekben, a Székely-Keresztúri unitárius eklézsiában, minél hamarabb egy olyan unitárius gymnasium álltassék fel, melyben az ifjúság az egy csak a rhetorikáig taníthatassék”.

⁸Soproni Levéltár. IV/432. Sopron vármegye egyesületi alapszabályai: Csorna. 210/1901. Csornai Gyermekmenhely Egyesület

⁹Rábaközi Közlöny, 1901. jún. 23.

¹⁰Uo.

¹¹Rábaközi Közlöny, 1902. jún. 8.

A fentiek azt igazolják, hogy a székelykeresztúri unitárius Br. Orbán Balázs Gimnáziumot társadalmi szükségszerűség hozta létre, amit Sándor János, az iskola nagynevű igazgatója száz év bizonyossága nyomán így fogalmazott meg: „A kor fokozott mértékben állott elő gyakran követelményeivel, melyekkel számot vetni és a kívánalmaknak megfelelően véget, a harcot el kellett fogadni: t. i. az önfenntartásért folytatandó küzdelem, áldozat elől nem lehetett kitérni. E gymnasium szükségességének eszméje oly mélyen élt és él a felekezet minden egyes tagjainak kebelében, hogy azt onnan a száz évig tartó áldozásra hívás sem oltathatta ki.”

A gimnázium létrehozását mindenekelőtt a székelyföldi birtokviszonyok indokolták. A zömmel kisbirtokos családok földjei a bőséges gyermekáldás következtében úgy elaprózódtak, hogy nem tudták eltartani az új családokat. Ezért szokás volt, hogy a tehetséges gyermekeket minden családból felsőbb iskolába küldték, még akkor is, ha taníttatásuk nagy terhet rótt a családra. Ilyen körülmények között indokoltnak látszott egy olyan iskola felállítására, amely könnyebben elérhető lenne a szegény családok számára is.

Az unitárius gimnázium felállításának társadalmi szükségességét igazolja az iskola építésének története is. Nem állami alapból, nem földbirtokosok kegyes adományából, hanem iskolaépítő népakaratból, népi veritékből épült Székelykeresztúr e kulturális bástyája. Az építés során a népi összefogás nagyszerű képe tárul elénk. A székerek százai érkeznek: a Nyikó és Küküllő mentéről homokot és követ, a Homoród mellékéről meszet, a Nyárad völgyéből gabonát, a Hargita aljából, Torockó vidékéről gerendát és deszkát szállítanak. Keresztúr és környékének népe kalákában építette – a tanulók munkacsoportjainak segítségével – a ma is álló vastag falakat. Keresztúr asszonyai, a tiszteletes asszonyok vezetésével, rendre főztek a munkásoknak. Ilyen társadalmi összefogásra csak az a nép képes, amelyik valóban igényli a kultúrát és magáénak érzi annak hajlékát, az iskolát.

Az iskolaépítés érdekes és tanulságos epizódja az unitáriusok nemzetközi összefogása. Az 1783. évi bécsi világiállításra amerikai és angol unitáriusok is érkeztek, akik felhasználva az alkalmat, magyar unitáriusokat is meglátogattak. Látogatásuk során értesültek az épülő székelykeresztúri unitárius gimnáziumról, hazatérve gyűjtést rendeztek annak javára. Ennek eredményeként ifj. Fretwell János 200, Paget János pedig 50 font sterlinget juttatott el az iskola befejezése költségeinek fedezésére. Ifj. Fretwell János keresztúri látogatását az iskola falán elhelyezett emléktábla örökítette meg. (1948-ban, az iskola államosításakor eltávolították az emléktáblát. Sajnos, azóta sem sikerült nyomára bukkannunk.)

Igy szolgálta a gimnázium az amerikai, az angol és a székely unitáriusok egymásra találását.

A gimnázium egyre jobban benépesedett. Az alapítás évében 78 tanulóval induló iskola létszáma 1815-ig megkétszereződött. Annak ellenére, hogy felekezeti iskola volt, létrehozásában, másfél évszázados állandó építésében és fenntartásáért folyó küzdelmében a népi összefogás biztosította létét és fejlődését. A szellemében népi és ugyanakkor demokratikus iskola kapui mindig nyitva álltak a tanulni vágyó ifjak előtt, faji, felekezeti, nemzeti megkülönböztetés nélkül. Száz év alatt, 1793 és 1894 között a gimnáziumban 95 román növendék tanult. Az 1894–1895-ös iskolai évtől kezdődően minden évben 9–10, de az 1912–1913-as iskolai évben már 24 román anyanyelvű diákja volt a gimnáziumnak.

Az iskolai élet kollégiumi jellegű volt. A tanulók többsége vidékről jött és kezdetben gazdáknál, később a felépült gimnázium bentlakásában laktak. Kosztot családoktól kaptak, amit az otthonról hozott anyagból készítettek. Az étkezés idejét leszámítva minden idejüket a gimnáziumban töltötték. A gimnáziumban folyó oktató-nevelő munkát az intézet jelszava határozta meg: az iskola feladata „egy véka tudomány mellé egy köböl erkölcsöt” nyújtani. Ezt szolgálta az iskolai élet megszervezése is, amely mélyesen demokratikus volt. A tanulók soraiból választott szerveken keresztül maga az ifjúság gondoskodott a rend, a fegyelem, a tisztaság fenntartásáról, a közvagyon megőrzéséről. A „tógás”-ok közül választották ki a seniorokat, a bentlakás felügyelőit, a csend és rend őreit. Az oeconomusok az iskola vagyonára és tisztaságára vigyáztak. A hospesek a szobák felelősei voltak. A fegyelmi kihágások az iskolai törvényszékre – a jurátusokra – tartoztak, ők szabták ki a büntetéseket. Így az iskolai élet a demokrácia valóságos előiskolájává vált, a tanulók „belenőttek” a demokratikus életformába, olyan erkölcsi értékeket tettek magukévá, ami meghatározta további életüket.

A gimnáziumnak ezt a nemes nevelési törekvését támogatta Orbán Balázs a maga nemében talán egyedülálló, mélyen demokratikus 500 forintos alapítványa, amelyet a következőképpen indokol: „Mi, a szegény, kopár hegyek közé szorított, az ország szívéből távol eső székelyek, mint minden, úgy a nevelés terén is háttérbe szorultunk, itt is mint egyebekben,

az önségelyre vagyunk utalva: ezért én csekély alapítványomat egy székely tanodához, imádott szülőföldemnek egy olyan tanintézetéhez küldöm, melyben nagyon sok szegény tanuló van, s mely egy kis számú felekezet túlfeszített áldozatkészségéből merített léte, s ennek köszönheti folytonos fejlődését, attól várja jövődjének biztosítását. Ez a székelykeresztúri unitárius gimnázium, mely egy sűrű népességű vidék egyedüli iskoláját képezi, melyben leginkább szegény falusi nép fiai küzdenek az önfenntartás és a kiképeztetés nyomorával.” A jutalom kiosztásával kapcsolatosan kiköti, „hogy minden osztályban száz-száz forint kamatját a legjobb tanulónak nemzet- és valláskülönbőség nélkül kioszák oly módon, hogy az osztály tanulói titkos szavazás útján” jelöljék ki a legérdemesebbet a jutalomra. Hatására jellemző, hogy Giurgiu Octavian, a brassói tankerület főtanfelügyelője, hivatalos látogatása alkalmával büszkén emlékezett vissza arra, hogy az 1911–12-es tanévben – mint hatodik osztályos – ő kapta a 20 korona Orbán Balázs-díjat, amelyet ő a „becsületesség jutalmának” nevezett.

Ezért viseli ma is az unitárius gimnázium utódként működő elméleti középiskola az Orbán Balázs nevet.

Az iskolaalapító és iskolafenntartó ősök szelleme a gimnázium későbbi nehézségei során is megnyilvánult. Az 1930-as évek gazdasági világválsága nyomasztó anyagi helyzetbe juttatta az egyetemes egyházat is, ezért az 1930. december 14-i főtanácsai gyűlésen úgy határozott, hogy a 8 osztállyal működő székelykeresztúri főgimnáziumot 4 osztályos alginimnáziummá fokozza le. Azonban a székelyföldi eklézsiák, az egész székely társadalom nem nyugodva bele a döntésbe, felekezeti különbség nélkül összehozott és társadalmi úton összegyűjtött alapból 7 éven keresztül fenntartotta a gimnázium négy felső osztályát. Szentmártoni Kálmán igazgató 1933-ban így jellemezte az iskola helyzetét: „Büszke öntudattal állapítjuk meg, hogy egész Romániában egyetlen magyar intézetért sem hozta meg a társadalom valláskülönbőség nélkül azt az áldozatot, amit megtett és megtesz gimnáziumunkért.”

A régi gimnázium sok volt tanítványa bizonyítja, hogy ilyen kis helységben működő iskola is teljesíteni tudja oktató-nevelő feladatát. Itt tanult 1825–1834 között Berde Mózes, az 1848–49-es forradalom kiemelkedő erdélyi személyisége, aki később jelentős adománnyal támogatta volt iskoláját. Itt kezdte tanulmányait és a népköltészet gyűjtését Kriza János. Itt tanult Jakab Elek történész, aki nagy értékű gyűjteményével gyarapította a gimnázium könyvtárát. Kiváló tanulója volt az iskolának az oláhandrásfalvi származású Iacob Mihai, a bukaresti egyetem nagynevű professzora, a biológiai tudományok doktora, aki gimnáziumi tanulmányai során ösztöndíjat és jutalomdíjakat kapott. Egyik kezdeményezője volt – Hadházy Sándorral és Petru Poștoiuval – az 1926-ban létrehozott Véndíj Alapítványnak.

Ugyanezt bizonyítja a gimnázium újabb kori története is, hisz fennállásának utolsó ötven évében tudósok, egyetemi tanárok, írók, zeneszerzők, festőművészek, a társadalmi élet legkülönbözőbb területein sikerrel működő volt növendékek egész sorát tudja felmutatni.

Egy iskola – gimnázium – sikeres munkáját nemcsak a egyszerű növendékek bizonyítják, hanem az is, hogy milyen mértékű gazdasági, társadalmi, kulturális hatást gyakorol környezetére. A székelykeresztúri unitárius gimnázium áldásos hatását Székelykeresztúr és környéke minden vonatkozásában nyomon követhetjük. Keresztúr fokozatosan megtelt érettségizett vagy legalább négy gimnáziumi osztályt végzett iparosokkal, de ezt állapíthatjuk meg a környező falvakban is, ahol részben vagy egészben gimnáziumot végzett gazdálkodók modern, ésszerű gazdálkodást honosítottak meg. Ezzel párhuzamosan kulturális egyesületek, olvasóköri alakultak, minden egyházközségben egyházi dalárdák, színjátszó körök működtek, fel lendült a művelődési élet. A könnyebben elérhető gimnáziumi tanulás következtében megnövekedett a továbbtanuló falusi gyermekek száma, akikből papok, tanárok, tisztviselők lettek, s ezzel megindult a székelyföldi középosztály népi elemekkel való megújítása.

Ennek igazolására álljon itt egyetlen adat: az 1800-as évek közepén a mindössze 448 létszámú Kadácsból, a Nyikó mente egyik legkisebb falujából, a székelykeresztúri unitárius gimnáziumban hat senior tanított (Bartalis József, Gál János, Bartalis Sándor, Györfi Sándor, Simén János, Vasas Sámuel), a kiskadácsi Simén Domokos pedig 1863–1866 között a gimnázium igazgatója volt.

A székelykeresztúri unitárius Br. Orbán Balázs Gimnáziumot 1948-ban a tanügyi reform bevezetésével megszüntették. Ha fölteszük a kérdést, hogy mire tanít az Orbán Balázs Gimnázium 200 éves történelme, a következőt válaszolhatjuk:

- A székelykeresztúri unitárius gimnáziumot társadalmi szükségszerűség hozta létre.
- Ha a nép magáénak érzi az iskolát, az iskolaépítő és -fenntartó népakarat hihetetlen erőfeszítésre képes annak megtartásáért.

– A jól meghatározott erkölcsi alapokon nyugvó, jól szervezett iskolai élet a demokratikus életforma „előiskolája” lehet, ahol az öngazgatási szerveken keresztül a növendékek „belenőnének” a demokráciába.

– Csak az az iskola végezheti el maradék nélkül feladatát, amelyik nem egy társadalmi réteg, hanem az egész nép szolgálatában áll.

– Az évszázados nevelési elveken és hagyományokon nyugvó, mutatis mutandis, megújított eszméket hordozó unitárius gimnázium visszaállítása ma is társadalmi szükségszerűséggént jelentkezik.

Gálfalvi Sándor

A volt pozsonyi egyetem elhelyezése Pécsen

1872-ben, a kolozsvári egyetem megnyitása után, több vidéki város között éles küzdelem alakult ki az ország harmadik egyeteméért. A versengő városok között ott találjuk Pozsonyt és Pécsen is. Az adáz harc 40 évig folyt, amikor 1912-ben a két ház úgy döntött, hogy Debrecenben és Pozsonyban fokozatos fejlesztés mellett tudományegyetemet kell felállítani. A törvényjavaslat, mint az 1912. évi XXXVI. tc. került az Országos Törvénytarba. Pozsonyban az 1914/15. tanévben csak a jogi fakultás kezdte meg működését. Az orvos- és bölcsészettudományi karon az 1917/18. tanévtől kezdve hirdettek előadásokat. A várost a csehszlovák hadsereg 1919. január 1-jén szállta meg. Az egyetem átvétele az új hatalom részéről szeptember 22-én, 23-án és 24-én történt meg. A megszálló hatóságok állandó zaklatása miatt a professzorok további pozsonyi tartózkodása lehetetlenné vált, így nagyobb részük otthagya a várost és Budapestre költözött. Ezután az egyetem ideiglenes székhellyel a fővárosban működött. Az egyetem pozsonyi élete szakadatlan küzdelem volt. Hosszú harc előzte meg születését és a nehézségek sorozata kísérte fennállásának néhány évét.

A pozsonyi professzorok a budapesti működést már kezdetől fogva ideiglenesnek tekintették és arra törekedtek, hogy az egyetem mielőbb olyan városba tegye át székhelyét, amely lehetővé teszi a felsőoktatási intézmény összes fakultásának zavartalan működését. Pécs város tanácsa és közönsége az egyetemet még a szerb megszállás alatt hívta meg.¹ Ennek tulajdonítható, hogy Haller István akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter 1920. augusztus hónapban kelt leiratában úgy döntött, hogy amint Pécs felszabadul, az egyetem küldöttsége tartson a városban helyszíni szemlét és állapítsa meg, milyen intézkedések szükségesek ahhoz, hogy az egyetem ott működhessen. Amennyiben a helyszíni szemle nem járna eredménnyel, úgy a küldöttség a Dunántúl valamely más, alkalmas városával folytasson tárgyalásokat. Ha az egyetemet a fenti elképzelések szerint az 1921/22. tanév kezdetéig nem lehet elhelyezni, akkor annak az együttműködést a volt kolozsvári egyetemmel továbbra is fenn kell tartani, most már Szeged székhellyel.²

Időközben a debreceni tudományegyetem tanácsa, csonka orvosi fakultásának kiegészítése és annak mielőbbi beindítása miatt, arra az elhatározásra jutott, hogy a volt pozsonyi egyetem orvostudományi karát kooperációs működésre meghívja. A fakultás tagjai a meghívást elutasították, mert az egyetem kötelékéből való kiválást annak további fennmaradására nézve veszedelmesnek találták.³ Erre a debreceni egyetem tanácsa azonnal hozzájárult a másik két fakultás meghívásához is, sőt, hasonló ajánlatot tett a volt kolozsvári egyetemnek. Az újabb elhatározás vegyes érzelmeket váltott ki a pozsonyi egyetem tanári karából. Bármilyen nemes volt ugyanis a gesztus, amellyel a debreceni egyetem a két hontalan egyetemet együttműködésre meghívta, kiérződött abból, hogy a tulajdonképpeni indítók az egyetem sajátos külön érdekeinek biztosítása. A pozsonyiak fennmaradásuk érdekében az együttműködésnek ezt a formáját sem fogadták el. Különbösen az egyetem állásfoglalását Vass József, az új kultuszminiszter is helyeselte.⁴

¹Pécs szab. kir. város 15817/1919–1919. dec. 5.

²VKM leirata 38810/1920–1920. máj. 5. és 82153/1920–1920. aug. 12.

³DTE Rekt. Hiv. iratai 485/1920–21–1921. jan. 11. és PTE Orvostud. kar iratai 345/1920–21–1921. aug. 4.

⁴Lukimich Imre rektor megnyitó-, beszámoló- és beiktatóbeszéde = a magyar királyi Erzsébet Tudományegyetem 1921/22. tanévi irataiból. Pécs, 1933. 8–9. old.